

Donde murió el oso

JOSE LUIS UGARTE

Legazpiko toponimia bilketan iharduna naizenez ezaguna zitzaidan, agiri zahar batzuetan irakurritako “donde murió el oso” leku-izena. Legazpi eta Oñati artean dagoen Udana mendatetik gertu kokatzen dute direlako agiri horiek. Hala ere, horren euskarazko ordainik ez nuen topatzen, inguruko bizilagunei galdetuagatik ere. Duela gutxi kaleratu diren Erdi Aroko eskuizkribuen transkripzio batzuei esker (Ayerbe 1995), ordea, irakurri ahal izan dut lehenengo aldiz esaldi hari dagokion euskarazko bertsioa: ARÇAERAENA. Datu horrek sor lezakeen interesagatik, jatorrizko agirieta jo eta informazio gehiagorekin osatzen ahalegindu naiz.

1483-04-25: “*Nuevo amojonamiento hecho entre la villa de Segura y las Universidades de Cegama, Cerain e Idiazabal, con el valle de Legazpia* (Ayerbe 1995: 123; Leg. udal. artx.: 168-10)

(*Fol.2 vto*) (12) -rrieta; e dende por el dicho río mayor arriba al mojón que está donde se / pega al dicho río el arroyo de Arrutola; e dende por el dicho arroyo arriba / al mojón a do naçe el dicho arroyo de Arrutola; e dende atrabesando al / (15) mojón que está en el çerro entre Arrutola e Udanaçaval; e dende adelan / te atrabesando por el dicho lugar de Udanaçaval a otro mojón que está / al pie de un abellano baxo del camino de Arrutola, ençima del arroy(o) / (18) de Udanaburu; e dende por el dicho arroyo abaxo del dicho camino, / cabe un arroyo; e dende adelante por una ladera atrabesando un çe / (21) rrillo al otro mojón que está cabe otro arroyo que viene de Udanaçaval en / el lugar llamado *donde morió el oso*..

1483-10-17: *Deposición de testigos en el interrogatorio que sobre el amojonamiento de los montes de la villa y términos comunes de Legazpia*... (Ayerbe 1995: 133, 135; Leg. udal. artx.: 168-11)

(*Fol.4 rº*) de Arratola, e entre el arroyo de Udanaburu e dende / (6) adelante, atravessando un çerryllo, al otro mo/jón que está cave el otro arroyo que viene / de Udanaçaval, en el lugar llamado *Arçarrae* / (9) *na*

(*bosgarren letran tinta korrituta egon liteke, eta borregatik “e” izan litekeenak “r” ematen du: Arçaeraena*, beraz)

(*Fol.6 rº*) (18) mojones de Onnati. Primeramente el primer / mojón al pie de un avellano que está avaxo / del camino de Arratola e entre el dicho arroyo / (21) de Udanaburu; e dende adelante atravessando / un cerryllo e el otro mojón; e que está el / (27) dicho arroyo que viene de Udanaçaval en el / lugar llamado *Arçaberabena*

XVI-XVIII mendeko plano bat (Vall. Chanc. artx.: 30-437)

Dende murió el oso (*borrela izendatzen da "Mojón del Condado de Oñate" eta "Urda-naburu"-ren artean dagoen mugarría*)

Eusko Ikaskuntzak argitaratutako liburuan badira “-(E)RAENA” bukaera duten toponimo gehiago ere, hala nola: “JUAN AHORAENA” (29.or), “JUANAERAENA” (53.or), “JAUNAERAENA” (56.or), “MAYOYCURRARENA” (67.or). Kontuan hartzeko modukoak direla uste dut, jakinik gainera, horietako bat behintzat (gaur eguneko “Jandoain”) “Arçæraena”-tik hurbil samar dagoela: Aitzondo izeneko parajea hain zuzen.

Eta, aztergarri direlakoan, hona hemen haiei dagozkien testuinguruak. Orain-goan ere Ayerberen transkribapenak jatorrizko agiriekin erkatu ditut alderik ote dagoen ikusteko.

1401-06-13: *Venta hecha por D. Fernan Pérez de Ayala a la villa de Segura y sus vecindades de los montes y mortueros de Alzania* (Ayerbe 1995: 29; Leg. udal. artx.: 168-3)

“Y dende a Çatuy, dende a Ulençiaga, e dende [a] Arrutola, y dende a[l] lugar que llaman *Juan aboraena*, y dende a Biozcorna”

1430-10-28: *Partición y amojonamiento de los montes y mortueros de la villa de Segura y sus vecindades de Cegama, Idiazabal y Cerain* (Ayerbe 1995: 56; Leg. udal. artx. 168-7)

“Iten, mojonamos e ponemos por mojón dende adelante el lugar llamado *Jauna eraena*, que es en [e]l lugar donde se parten los dichos montes e términos e mortueros con los montes e mortueros e términos de Onati”

(*Juana eraena* ere izan liteke)

1520 (1430-10-04, 1430-10-28): *Carta de procuración y poder dado por el concejo de Segura (...) para que (...) parta y amojone los montes y términos que dicha villa posee entre el valle de Legazpia y la Peña de Aizcorra* (Leg. udal artx.: 167-3)

(XVI. orrian, 26. lerroan) *Jaanaeraena*

(XVIII. orrian, 9. lerroan) *Jaunaeraena*

1433-06-05: *Contrato de iguala (...) sobre los 17 seles que poseía el monasterio de San Miguel de Oñate en el valle de Legazpia...* (Leg. udal. artx.: 168-8; Ayerbe 1995: 67; Diez de Salazar 1993: 208)

“Sel de *Mayoycurrarena*” (Diez de Salazar 1993)

“Sel de *Mayoycurrarena*” (Ayerbe 1995)

(*nire aldetik*, “sel de *Mayoyairrarena*” ere irakur daitekeela esan behar)

Bistan dagoenez, bi leku-izenen aurrean gaude. Lehenengoa, Aizkorri mendikarearen magalean eta Oñati eta Legazpiko udalerriak bat egiten duten zabalgunetik bat dagokio (lehen aitaturako “Arzaeraena”-tik ez oso urrun). Lekuari “JAONDO” deritzote oñatiarrek eta “JANDOAIN” legazpiarrek. Hala ere, gaurko ebakera horretara heldu aurretik honako aldaerak ere izan ditu (Leg. udal artx.):

Plano zaharrak

(ez dakigu urterik): JAUNAERAENA, JAUNARENA, JAUNERENA, JAUNARENA

1533: JAUNERAENA

1609: JAUNAERAENA, JANDORAIN

1614:	JANDURAIN
1767:	JANDORAIN
1805:	JAUNARENA, JANDORAIN

Bigarren leku-izenari buruz, "Mayoiçurrarena"-ri buruz alegia, ezin gainera deza-kegu gauza berririk, ez baitugu aldaera berriagorik ezagutzen, momentuz behintzat, ez eta haren kokapen zehatzik.

Atal honekin bukatzeko, esan behar, leku-izen guzti hauek, mendi eta sail muga-kerak adierazten diren agirietan azaltzen direla.

Erlatibozko egitura

Aurkezpen luze baina, nire ustez, beharrezkoaren ondoren azter ditzagun hiz-kuntzaren ikuspuntutik, apurtxo bat bada ere.

Euskal Herrian toponimia ikerketak ugaritu ahala, gero eta gehiago ari dira azaltzen "aditz jokatua + erlatibozko atzizkia" sekuentzia nabari daitezkeen leku-ize-nak. Hona hemen adibide batzuk:

- * "Illadazancelaya", Urkiola, Bizkaia (Michelena 1985: 598)
- * "Illadazancelay", Urkiola, Bizkaia (Michelena 1985: 598)
- * "Uridacarena", 1694, Kontrasta, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Ureasarcendansulua", Gorbea, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Diraquian", Mendarozketa, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Urdeac eçeten dire ondoa", 1666, Subiza, Nafarroa (Jimeno Jurio 1987: 303)
- * "Urdeac esiten dire unçea", 1666, Subiza, Nafarroa (Jimeno Jurio 1987: 304)
- * "Andegalduzanerrea", 1893, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992: 53)
- * "Osoailzanecoa, regata de", 1848, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992: 53)
- * "Uraundacencoa", 1767, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992:)
- * "Idiaçgurdirasençelaya ??", 1464, Arrasate, Gipuzkoa (Ormaetxea 1996: 228)
- * "Idiac urri çaresquean çelaya", 1476, Arrasate, Gipuzkoa (Ormaetxea 1996: 228)
- * "Basaurdia galdu zan errekia", Oñati, Gipuzkoa (Idigoras 1983)
- * "Gizona galdu zan errekia", Oñati, Gipuzkoa (Idigoras 1983)
- * ...

Ez dira oso usuak moeta honetako leku-izenak. Mitxelenak dioen bezala, euskal toponimoak sortzeko izenak edo izen sitagmak erabili izan dira gehienbat ("noun phrases"), eta oso kasu gutxitan aditz sintagmak ("verb phrases"). Haren iritziz, goiko adibideetako leku-izenak lehen atalekoak badira ere, bigarren atalekoetara asko hur-biltzen dira: "Lo más próximo a un sintagma verbal sería una expresión nominal deverbial por el origen, en otras palabras, una forma verbal más sufijo relativo..." (1985: 597).

Iñaki Seguiolak nolabaiteko lotura ikusten du horrelako egitura eta mendi eta lurtsailen mugaketan artean (1987: 266).

Legazpi haranean horrelakorik izatea ere espero daitezkeen kontua da, inguruko herrietan zer gertatzen den ikusita. Horrela, xv. mendeko agirietan, mugen gora-beherekin ari direlarik, honelako deskribapenak aurki ditzakegu han-hemenka: *el cerro que se llama "cerro donde suelen estar los lóvos"; mojón donde iasya la biga del lagar;*

campollano donde iastán las maderas; donde se juntan los dos arroyos; en la orilla do solían iaser los bueyes;... (Ayerbe 1985: 124). Ia zalantzarik ez dago, esaldi horiek euskarazkoen itzulpenak direla. Dena den, ez da nahitaezkoa jatorrizko euskal izena erlatibozko egituraz osatua egotea, hitz-elkartu gisa ere azal baitaitezke. Horrela, *cerro donde suelen estar los lobos* lekuari *Otsamuño* deitzen zaio egun; *donde se juntan los dos arroyos* lekuari *Trukullu* (Ururkullu-tik seguraski) deitzen zaio). Badira baina, leku-izen luzeagoak, *Idin deskantsalekue (do solían iaser los bueyes)*¹ esaterako, aditz-oinaz osatutakoak, eta Mitxelenak aipatutako “verb phrases” haietara gehiago hurbiltzen direnak.

Hori guztia ikusita, bidezkoa da “Arçaeraena” leku-izenean erlatibozko egitura dagoela pentsatzea, gaztelerazko ordaina ezagutzen dugularik gainera. Aitortu behar, hala ere, ez duela egitura gardenik erakusten. Horrela, hasierako *Arça-* eta bukaerako *-a* garbi bereiz daitezkeen bezala, erdiko *-eraen-* ilun azaltzen zaigu. Itxura guztiagatik aintzinako *erain*-etik (*bil* aditz iragankorretik) dator (Agud & Tovar 1991: 47).

Jaunaeraena-ren kasuan, erdarazko ordaina ez izateak, zaildu egiten du haren interpretazioa, goiko adibideko egiturarekin duen antzekotasunagatik *erain* behar duela ematen badu ere.

Gauzak horrela, ez naiz ni leku-izen horien esanahia argituko duena. Dena den ahalegin horretan lagungarri izan daitezkeen bi datu emango ditut.

Bat, *Arzaeraena* eta *Jaunaeraena* Legazpiko agirietan azaltzen diren arren, Oñatiko udalerritik oso hurbil daude, eta ondorioz “txantxikuen” hizketa-moldea islada deza-ketela ez da baztegarria.

Bukatzeko, Legazpiko, mintzaeran aditz-izenetan *-era* atzizkia azaltzen da inoiz. Hona hemen adibide batzuk:

mantxa bat kentzeera (limpiar)
indar artzeera (impulso, arranque)
lotzeera (abrochar)
eltzeera egon (el trigo está en cierne)²

Badirudi, Oñati aldean esaten den *kentzeia*, *artzeia* eta abarrekin lot daitekeen gertaera baten ondorio dela. Baita Zegaman Kandido Izagirrek jaso zuen *artzeeko*, *artzea*, *eltzeeko* aditz-izenen bilakaerarekin ere (Izagirre 1970: 246).

Bibliografía

- Agud, M. & A. Tovar, 1991, *Diccionario Etimológico Vasco IV*, ASJUren Gehigarriak 25.
 Ayerbe, M. R., 1995, *Fuentes documentales medievales del País Vasco. Documentación Medieval del Archivo Municipal de Legazpia (1290-1495)*. Eusko Ikaskuntza, *Fuentes* bilduma 60.zk.
 Diez de Salazar, L. M., 1993, *Fuentes documentales medievales del País Vasco. Colección Diplomática del Concejo de Segura (Guipúzcoa) (1290-1500). Tomo II (1401-1450)*, Eusko Ikaskuntza, *Fuentes* bilduma 47.zk.

(1) Leku-izen horiek azken urteetan Legazpin nik jasotakoak dira.

(2) Datu hauek Marcelino Guridi Inza (1900-1994) telleriarrearengandik jaso nituen orain dela urte batzuk. Legazpiko Telleriarte auzoan jaio eta hil zen, haren aita-ama eta aitona-amonak bezalaxe. Ez dut uste gaur egun horrelakorik jaso daitekeenik.

- Idigoras, J. A., 1983, Gipuzkoako Aldundiaren aginduz, Aranzadi Zientzi Elkarterako bildutako Oñatiko toponimo bilduma.
- Izagirre, K., 1970, *El vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate y zonas colindantes*, ASJU-ren Gehigarriak 4.
- Jimeno Jurio, J. M., 1987, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Cendea de Galar*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae*, 2.zb. II.
- Legazpiko Udal Artxibategia. Signatura hauek: 168-3, 168-7, 168-8, 168-10; 168-11; 168.
- López de Guereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae* saila, 5.zb.
- Michelena, L., 1985, "Algunos nombres de Contrasta", ASJU XIX-2: 595-602
- Nafarroako Gobernua, 1992, *Nafarroako toponimia eta mapagintza IX: Ziordia, Olazti, Altsasu*.
- Ormaetxea, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae*, 15.zb.
- Segurola, I., 1987, "Notas de toponimia amescoana", ASJU XXI-1: 265-275.
- Valladolideko Chancilleriako Artxibategia, "Planos y dibujos" sekzioa, 30. karpeta, 437.zk.